

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

„LIKĘ TRISE LEIDŽIAM VAKARĄ TYLIAI SVAJODAMI“

2014-03-03

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: Lietuvos istorija

AUTORIUS: Arūnas Streikus

DATA: 2014-03

Apie autentiškas partizanų karo kasdienybės šukes

Balys Vaičėnas,

PARTIZANO SĄSIUVINIAI: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestiniai tekstai,

idėjos autorius Andrius Dručkus,

parengė Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė,

Paulius V. Subačius,

Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013,

X + 336 + ccxviii p., [600] egz.

Dailininkė Rūta Mozūraitė

Lietuvos partizanų karo istorijos tyrėjai ir visi ja besidomintys tikrai turi pagrindo džiūgauti, po daugiau nei dvidešimt atkurtos Nepriklausomybės metų pagaliau sulaukę pirmo tikrai rimto, akademinio šios istorijos šaltinio leidimo. Tiesa, teisybės dėlei reikia paminėti, kad tai nėra pirmas mėginimas pristatyti partizanų vado Balio Vaičėno rašytinį palikimą. Dienoraščio ištraukos ir laiškai buvo išspausdinti ir prieš porą metų išleistoje knygoje, kurioje mėginta atskleisti Vytauto apygardos Lokio rinktinės istoriją¹. Vis dėlto ten jie pasiklydo tarp fotografijų bei ilgų, nevienodos vertės istorikų tekstų. Šį kartą projekto idėjos autoriui Klaudijui Driskiui pavyko suburti tikrai pajėgią ir angažuotą komandą, kurios pastangomis buvo parengtas visiškai kitokio pobūdžio ir kalibro leidinys, jau įvertintas garbinga Patriotų premija, tačiau, tikėtina, susilauksiantis ir daugiau solidžių įvertinimų.

Per pastarąjį dvidešimtmetį Lietuvoje iš tikrųjų buvo paskelbta nemažai išlikusių partizanų vadų ir eilinių kovotojų memuarų ir netgi keletas dienoraščių², tačiau išskyrus retas išimtis dauguma jų buvo parengti skubotai, pernelyg nesigilinant į skelbiamų šaltinių kilmę, nemėginant įminti tik patyrusiems tekstologams matomų

sunkiai įskaitomuose rankraščiuose glūdinčių slėpinių, nepasirūpinus kvalifikuotais istoriniais komentarais. Dėl to minėti leidimai, nors ir labai reikalingi, nėra pilnaverčiai. Profesionalūs istorikai, nežinodami šaltinių rengėjų naudotų skaitymo ir redagavimo strategijų, vargu ar gali šimtu procentu pasitikėti tokiais publikuotais tekstais, o ir šiaip besidomintys partizanų karo istorija, tačiau nežinantys skaitomo teksto istorijos bei jame minimų aplinkybių konteksto, dažnai negali patirti visos jo gelmės. Tuo tarpu recenzuojamo leidinio rengėjų komanda sėkmingai įveikė ankstesnėms tokio pobūdžio publikacijoms būdingus ribotumus, žengdama didelį žingsnį į priekį pristatant ginkluotos rezistencijos paveldą.

Recenzuojama knyga išsiskiria ne tik aukštu publikuojamo šaltinio parengimo lygiu, atitinkančiu aukščiausius akademinis standartus, bet ir šaltinio teikiamos informacijos unikalumu. Visi iki šiol paskelbti partizanų dienoraščiai buvo rašomi įsivaizduojant potencialų adresatą ir turint bent mažytę viltį, kad juos kada nors kas nors perskaitys, todėl juose fiksuota ne tiek laisvės kovotojų kasdienybė, kiek jų tarpe svarstytos mintys apie kovos prasmę, sėkmes ir nesėkmes. Lokio rinktinės vado Balio Vaičėno dienoraštis akivaizdžiai rašytas tik sau, fiksuojant kasdienybės kroniką, kuria galbūt tikėtasi pasinaudoti atminties gaivinimui platesnių memuarų rašymo atveju, o galbūt ji buvo tiesiog reikalinga operatyviniais tikslais. Kad ir kokios būtų dienoraščio autoriaus intencijos, jame liko įamžinta nenugludinta partizanų karo kasdienybės tikrovė, kuri gali ir šokiruoti nemažą dalį prie herojinio, dirbtinai idealizuoto partizanų karo naratyvo pripratintų skaitytojų. Vis dėlto tikėtina, kad didesnei daliai ši publikacija tikrai padės giliau suprasti partizanų karo dramą ir atskleis daugiau jos spalvų.

Dar vienas svarbus recenzuojamo leidinio privalumas yra tai, kad tiek jame publikuojamas Vaičėno dienoraštis, tiek ir jį lydintys analitiniai tekstai bei komentarai plačiai atveria tyrinėtojams mažai žinomą Lietuvos partizanų ryšių su Latvijos partizanais vaizdą, galbūt netgi koreguosiantį istoriografijoje įsitvirtinusius teiginius šia tema. Šiaurės Rytų Lietuvos pakraštys partizanų karo istorijoje visų pirma buvo ypatingas tuo, kad ginkluotas pasipriešinimas čia prasidėjo bene anksčiausiai, o baigėsi vėliausiai. Nepriklausomybės kovų savanorio, 1941 m. birželio sukilimo dalyvio Antano Streikaus suburti Aleksandravėlės ir aplinkinių kaimų vyrai į kovą su sovietų armijos daliniais stėjo jau 1944 m. rugpjūtį, o jo sūnaus Juozo Streikaus vadovaujamos Lokio rinktinės Vyties kuopos partizanų būrys aktyviai veikė iki pat šešto dešimtmečio vidurio, jis pats kartu su broliu Izidoriumi, patikėję LSSR KGB viršininko Kazimiero Liaudžio duota saugumo garantija, legalizavosi 1958 m. vasarą. Vienas iš faktorių, lėmusių tokią ilgą ginkluotos kovos trukmę šiame krašte, buvo tai, kad čia veikę partizanai dažnai ilgesniam ar trumpesniam laikui pereidavo į miškingą kaimyninės Latvijos teritoriją. Čia jie galėjo tikėtis saugesnio prieglobsčio tarp miškų išsibarsčiusiose dar sovietų valdžios galutinai nenustekentų buvusių stambių latvių ūkininkų sodybose. Jų šeiminkus ne vienas Lokio rinktinės partizanas pažinojo dar iš nepriklausomybės laikų, nes tada kaimo jaunimui iš pasienio apskričių buvo įprasta čia ieškoti geresnio uždarbio (pats dienoraščio autorius ketvirtame dešimtmetyje irgi dirbo pas latvių ūkininkus ir gerai mokėjo latvių kalbą).

Naujomis sąlygomis šie socialiniai ryšiai lengvai transformavosi į savotišką Lokio rinktinės partizanų būrių užnugario bazę, kur buvo galima pergrupuoti jėgas, atsigauti fiziškai ir morališkai. Be to, dideliu mobilumu pasižymėję Vaičėno, Streikaus ir kitų

vadovaujami partizanų būriai, atrodo, buvo užčiuopę silpną sovietų režimo vietą. Dažnai pereidami iš Lietuvos į Latvijos teritoriją ir atvirksčiai, jie sėkmingai naudojami sovietinių respublikų partinių ir represinių struktūrų koordinacijos stoka, kartais netgi atvirai demonstruojamu nenoru padėti vieni kitiems persekioti partizanus. Latviško faktoriaus svarba šio krašto rezistencijos tikrovei nesunku įsitikinti, pavarčius leidinio sudarytojų parengtą išmanią vardų ir dalykų rodyklę, kur ne mažiau trečdalis įrašų susiję su šios šalies topografija, asmenimis ar kitomis partizanų kasdienybės realijomis.

Matant Vaičėno dienoraštyje daug bendravimo su latviais atspindžių, šiek tiek stebina tai, kad užrašų autorius visiškai nekomentuoja santykių su Rokiškio apskrityje gana tankiai išsidėsčiusiomis rusų sentikių kaimų bendruomenėmis, išėiviai iš kurių gausiai įsijungė į šiame krašte veikusių sribų būrius. Tokia disproporcija leidžia daryti prielaidą, kad nepaisant aiškiai matomo sentikių dominavimo sribų būriuose (Rokiškio, Zarasų ir Utenos apskrityse jie sudarė daugiau nei pusę šių būrių³), partizanų kova nevirto etnokonfesinio pobūdžio konfliktu. Lygiai taip pat Vaičėno užrašuose nerastume jokių užuominų apie ryšius su pietinėje Zarasų apskrities dalyje pirmaisiais pokario metais dar veikusiais lenkų antisovietinio pogrindžio likučiais, duomenų apie kurias galima rasti šios apskrities MGB skyriaus operatyvinėse bylose. Matyt, čia jie jau nebebuvo reali jėga, su kuria bent epizodiškai būtų prasminga koordinuoti veiksmus, kaip tai buvo būdinga piečiau veikusiems tos pačios Vytauto apygardos Tigro rinktinės būriams.

Tarp publikuojamą šaltinių lydinčių analitinių tekstų verta išskirti Dainiaus Noreikos tyrimą apie partizanų vadą Vaičėną, kuris peržengia eilinės biografinės studijos rėmus. Jis kvalifikuotai susieja istorijos rašymo mikro ir makro lygmenis, kurių sandūroje atsiskleidžia nemažai naujų partizanų karo aspektų. Perskaičius šį straipsnį darosi akivaizdu, kad antisovietinio pasipriešinimo istoriografijos lauke šiuo metu vienas iš aktualiausių uždavinių yra gilesnė socialinių parametru, lėmusių partizaninio pasipriešinimo kilmę, jo pobūdį ir eigą, analizė. Plėtojant ankstesnių tyrinėtojų išvalgas šia tema⁴, verta dar kartą nukreipti žvilgsnį ir nuosekliau rekonstruoti partizanų kolektyvinį portretą. Tikėtina, kad tokio pobūdžio tyrimas padėtų įtikinamiau paaikškinti ir akivaizdžius ginkluoto pasipriešinimo mastelių skirtumus Baltijos šalyse. Visų pirma, reikėtų patvirtinti arba paneigti tezę apie tai, kad gausiausią partizanų grupę sudarė mažažemių ūkininkų, sukūrusių savo ūkius per trečiame dešimtmetyje vykdytą žemės reformą, sūnūs. Galbūt netgi dar didesnę reikšmę turėjo tai, kad kaimų skirstymas į vienkiemius Lietuvoje įgijo pagreitį tik po reformos, todėl didžioji dalis mažažemių ir vidutiniokų buvo naujakuriai, pasistatę savo sodybas vos prieš keletą metų, todėl jautę ypač stiprų emocinį ryšį su savo namais. Prisimenant Carlo Schmitto pabrėžtą telūrinį partizanų karo pobūdį, peršasi prielaida, kad naujakurių visuomenė buvo žymiai ryžtingiau nusiteikusi ginti savo namus.

Kitoje savo studijoje tas pats Noreika, remdamasis vienos partizanų kuopos pavyzdžiu, gana įtikinamai parodo, kaip ginkluoto pasipriešinimo, savisaugos ir savigynos tradicija Lietuvos kaimuose klostėsi nuo pat Lietuvos nepriklausomybės kovų 1918–1920 m. laikotarpio⁵. Pastarasis partizaninio pasipriešinimo genezės aspektas taip pat laukia atidesnio istorikų žvilgsnio. Juk akivaizdu, kad Lietuvoje savanorių indėlis nepriklausomybės kovose su Raudonąja armija buvo žymiai svaresnis nei Latvijoje ar Estijoje, kur lemiamą vaidmenį atliko išorės kariniai daliniai: rusų

baltagvardiečiai, suomių savanoriai ar britų laivynas. Atitinkamai ir per žemės reformą žemės gavusių savanorių skaičius buvo gerokai didesnis. Savarankiškai apginta laisvė ne tik sukūrė platų buvusių savanorių ūkininkų sluoksnį, bet ir buvo viena pagrindinių didžiojo pasakojimo apie valstybės gimimą siužetinių linijų. Buvę savanoriai mažžemiai ne vieno amžininko buvo apibūdinami kaip patriotiškiausia ir religingiausia visuomenės grupė. Su dideliu kruopštumu Noreikos rekonstruota Vaičėno gyvenimo istorija sufleruoja ir dar vieną galimą paieškų kryptį, mėginant rekonstruoti socialinius tinklus, ant kurių vėliau kūrėsi ginkluoto pasipriešinimo organizacinės struktūros. Mat atrodo, jog nemažą partizanų dalį siejo tarnybos nepriklausomos Lietuvos policijoje metais užsimezgę bičiulystės ryšiai.

Tokio pobūdžio liudijimas apie partizanų karą, koks užfiksuotas Vaičėno dienoraščiuose, ypač aktualus yra dabar, kai prie partizanų karo istorijos prisiliečia ta karta, kuriai ši istorija jau nebėra (ar greitai nebebus) jų senelių pasakojimų dalis. Turbūt labai nesuklysiu teigdamas, kad šių dienų jaunimui reikia kuo autentiškesnio liudijimo, nes jis ypač gerai atpažįsta ir nepriima falšo, idealizuotos istorijos. Galbūt todėl, kad to dirbtinumo netrūksta šių dienų partizanų karo atminties palaikymo ritualams, kad niekaip negalime pamiršti šimtmečio senumo atminties kultūros formų, kad per ketvirtį amžiaus nepavyksta sukurti įsimintinos meninės partizanų karo interpretacijos, jo vaizdinys gimnazistų ir studentų, žinoma, neskaitant daug žadančių išimčių, galvose lieka gana miglotas. Lakoniškose Vaičėno dienoraščių pastabose partizanų likimo dramatismas atsiskleidžia daug pilniau nei ilgiausiuose traktatuose apie pasipriešinimo prasmę ir herojiškumą. Kasdienės kovos už išlikimą ar po žeme niūriai slenkančių dienų/savaitių fone netgi dažnas „čierkos“ kilnojimas ar lankymasis pas merginas čia atrodo visai natūraliai, kaip garantas, kad „nenučiuožtų stogas“. Svarbiausia, kad tiek užrašų autorius, tiek ir jo slapyvardžiais užkoduoti sutemų pakeleiviai niekada nepamiršta, kodėl jie čia atsidūrė, už ką jie kovoja ir kad kitaip jie negalėjo.

Be sveikos pilietinės nuovokos dar viena svarbi rišamoji medžiaga, cementuojanti dažnai gana padrikas dienoraščio pastabas į visumą, yra specialiai neafišiuojama, tačiau labai dažnai prasimušanti autoriaus religinė pasaulėžiūra. Vaičėno užrašai patvirtina istorinėje literatūroje ne kartą deklaruotą, tačiau specialiais tyrimais iki šiol taip ir nepatvirtintą teiginį apie svarbų religinių vaizdinių vaidmenį partizanų kasdienybėje. Užtenka atsiversti knygos dalykų rodyklę, kad įsitikintum, jog su religija susiję dalykai dienoraštyje minimi ne ką rečiau nei tokie esminiai partizanų karo dėmenys kaip partizanų ryšiai, partizanų slapstymosi vietos, maistas ir kt. Ir tai užrašuose, kurie šiaip nepasižymi gilesne introspekcija ar galimo adresato numanymu, o rašyti kaip kasdienybės riboženklių smaugstymas. Įdėmiau patyrinėję su religija susijusių rodyklės dalį, lengvai sužinome, kokias šventes partizanai šventė, kaip dažnai meldavosi bei kitų įdomių dalykų apie jų pasaulėjautą. Lygiai taip pat iškalbingai dalykų rodyklė byloja ir apie daugelį kitų miško broliams rūpėjusių ar jų darytų dalykų, todėl ją pagrįstai galima vadinti sėkmingu interpretaciniu vadovu, kuriuo pasinaudojęs skvarbaus žvilgsnio skaitytojas be didesnių pastangų iš publikuojamo šaltinio gali išsirinkti jį dominančią informaciją. Taigi baigiant norisi tik palinkėti, kad knyga taptų parankiniu kiekvieno partizanų karo tyrinėtojo įrankiu, įkvėpsiančiu ir padėsiančiu parašyti ne vieną disertaciją, sukurti romaną ar netgi kinofilmą.

- ¹ *Sutemų keleiviai: Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Lokio rinktinė 1944–1958 m.*, sudarytojai Klaudijus Driskius, Gintaras Dručkus, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2011.
- ² Geriausiai žinomi pavyzdžiai: *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis: 1948 m. birželio 23 d. – 1949 m. birželio 6 d.*, 3-iasis papildytas leidimas, parengė Algis Kašėta, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2008; Justinas Lelešius-Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis*, Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2006.
- ³ Juozas Starkauskas, *Stribai: ginkluotieji kolaborantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2001, p. 119–120.
- ⁴ Kęstutis Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1990; Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001; Bernardas Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus aureus, 2006.
- ⁵ Dainius Noreika, „Nuo Lietuvos šaulių iki miško brolių: lokalsios ginkluotos struktūros raidos tyrimas“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2012, Nr. 2 (32), p. 47–73.